

Kafka en de Praagse Lente

Omar Van Hoeylandt, Amsab-ISG

Tot de taak van een bibliotheekmedewerker behoort onder meer de massa's documenten die onophoudelijk en van alle kanten tegelijk toestromen, te ordenen en ze geduldig en volgens de regels van de kunst op te nemen in de rust van een catalogus.

Ook al vervult hij dit monnikenwerk met uiterste nauwkeurigheid, toch faalt hij en verzuimt hij zijn plicht als hij niet regelmatig een document ter hand neemt om het heel oplettend te bekijken. Sommige documenten schreeuwen om aandacht en duwen zich omhoog maar andere zijn zo onopvallend - de geringe omvang, de beduimelde omslag - alsof ze geen aandacht verdienen en liefst meteen willen verdwijnen. Maar juist die grijpt de bibliothecaris. Want niet het schokkende houdt hem bezig, wel vooral de kleinigheden.

Tijdens het verwerken van het documentatiebestand van de Kommunistische Partij van België (KPB) vond ik tussen de vele schitterend geïllustreerde propagandabrochures en tijdschriften uit het voormalige Oostblok een uiterst bescheiden uitgave met de omslagtitel *Congrès de l'Union des écrivains tchèques 1972*.⁽¹⁾ Een document over een congres dat plaatsvond op 31 mei en 1 juni 1972 in Praag. Honderd pagina's kurkdroge tekst die noch door ouderdom noch door intens gebruik uiteenvielen. Maar bij een Kafkaiaan maakt zo'n 'prul' alle slapende honden wakker. Want nog geen tien jaar eerder, in 1963, werd in Liblice nabij Praag door diezelfde vereniging de veelbesproken Franz-Kafka-Konferenz gehouden. Een groot aantal (hoofdzakelijk) marxistische schrijvers en lite-

De denker, tekening van Kafka (© S. Fischer Verlag)

De woeste drinker, tekening van Kafka (© S. Fischer Verlag)

ratuurwetenschappers uit Oost- en West-Europa kwamen daar bijeen, om, voor het eerst in de communistische wereld, publiekelijk over het werk van Franz Kafka te praten, om het te bevrijden van allerlei ideologische taboes en uit een jarenlange quarantaine, wat Kafka - als kelderbewoner - met bittere ernst zichzelf zou hebben toegewenst. Maar ze zaten daar nu samen in het 'slot' Liblice te redetwisten over een 'socialistische interpretatie' van Kafka's werk. Dat was allerminst evident want noch klasstrijd noch partij en ideologie spelen bij Kafka een rol van betekenis.⁽²⁾ Behalve wanneer men ook het fenomeen van de 'Entfremdung' ter sprake brengt. Partijgetrouwe literatuurcritici hadden al eerder het fundamentele verschil opgemerkt tussen de vervreemding van de arbeider ten opzichte van zijn omgeving zoals Marx die definiëerde en de vervreemding bij Kafka met "*het bestendig aanvreten van de zekerheid of als het zeker voorgestelde en aan de andere zijde een niet minder bestendig verstevigen van het onzekere*"⁽³⁾ als repeterend motief. En geen godsdienst of partij biedt enig houvast.

Toch wordt deze Kafka-conferentie nog steeds gezien als de aanzet, als een soort heraut van de Praagse Lente. Voor het eerst sinds de dood van Stalin werd immers openlijk kritiek geuit op het dogmatisme van het partijapparaat met zijn oppermachtige bureaucratie. De eigenlijke betekenis van deze conferentie lag dus niet zozeer in een andere of nieuwe interpretatie van Kafka's teksten als wel in het doorbreken van het taboe op Kafka's oeuvre. Van dan af werd Kafka ook in het Tsjechisch vertaald en uitgegeven. Zowel in de DDR als in de Sovjet-Unie werd zijn werk gelezen. Deze evolutie werd niet door iedereen op gejuich onthaald want eigenlijk was er veel meer aan de hand. Ook op het vlak van ideologische hervormingen in de Tsjechische communistische partij, de economie en de binnenlandse politiek (federalisering van Tsjechië en Slowakije) waren er dissidenties die Moskou (én Berlijn) ten zeerste verontrustten. In augustus 1968 vielen de troepen van het Warschaupact Praag binnen, Jan Palach en Jan Zajíc staken zichzelf in brand, Dubcek werd vervangen door Husák, Kafka werd uit de bibliotheken gehaald en de grenzen werden gesloten. De Praagse Lente was voorbij en het openbaar leven werd 'genormaliseerd'.

De brochure *Congrès de l'Union des écrivains tchèques 1972* is een perfecte illustratie van die 'normalisering'. Drie jaar voordien had het Centraal Comité van de Tsecho-Slowaakse Communistische Partij de puntjes terug op de i gezet: "*...un tournant principiel dans la politique du parti en l'unifiant à nouveau sur les principes du marxisme-léninisme et de l'internationalisme prolétarien*". De contrarevolutie van opportunisten, revisionisten en hypocrieten was de kop ingedrukt. Men wierp zich met volle overgave terug in de armen van de kameraden in Moskou. Wie daar problemen mee had kon maar beter zijn mond houden en de 'innere Emigratie' opzoeken of het land verlaten. Eindelijk bevrijd van de reactionaire 'petit-bourgeois' kon ook de Union des Ecrivains samen met de overgebleven fidele kunstenaars zich terug bezighouden met haar 'historische missie': schrijven in dienst

van de klassenstrijd en voor de verbreiding van het socialistische gedachtegoed. Onverstoorbaar zoals de klerken in *Het Slot* van Kafka, schreven zij dus wat hun werd gedichteerd: "*La conférence sur l'oeuvre de Franz Kafka [...] n'avait pas pour but d'évaluer objectivement l'oeuvre et la personnalité de Franz Kafka. Il s'agissait d'un acte purement politique.*"

Maar juist in een totalitair systeem is de behandeling van Kafka's oeuvre, geschreven met zo'n nadrukkelijke minachting voor onbegrensde macht, waar de wereld van ambtenaren een en al bothed en verdorvenheid is, waar arrestatie gelijkstaat met overvallen worden en rechtspraak met geweldpleging, juist in zo'n politiek systeem is Kafka op zich al 'un acte purement politique' ...

Dus er wordt korte metten gemaakt met ... 'le kafkisme', een wel zeer vreemd zelfstandig naamwoord waarvan de precieze betekenis, alle literatuur ten spijt, mij volledig ontgaat. Het lijkt een hapering of een ontsparing door Kafka himself ingefluisterd. Of misschien is het gewoon een abominabele vertaling van 'Kafkismus', een term die uit het Oost-Duitsland van de jaren 1960 stamt en die duidt op de interpretatie van Kafka's werk als directe of indirecte kritiek op de vervreemding in de socialistische samenleving terwijl vervreemding juist een element van kapitalistische uitbuiting en onderdrukking is.⁽⁴⁾ Maar goed, met 'le kafkisme' wordt duchtig de vloer aangeveegd: "*Le kafkisme en tant que couteau servant à séparer les artères des traditions progressistes des avant-gardes socialistes des fruits de la pensée révolutionnaire socialiste!*"

En dan volgt steeds opnieuw de eindeloze opsomming van schrijvers door het volk geliefd en door het volk gelezen en in tegenstelling daarmee de namen van Milan Kundera en het zootje ongeregeld dat de 'burgerlijke decadentie' als literair programma wou opdringen.

Maar toch, hoe meer discours, hoe meer de onzekerheid knaagt: "*Comment est-il possible que l'ancienne direction de l'Union des écrivains socialistes ait joué le rôle d'un des centres contre-révolutionnaires, idéologiques et plus tard même politiques, les plus agressifs?*" Naarmate je verder leest, stapelen de vragen zich op en het enige verweer daartegen lijkt 'uitsluiting': "*... ne peuvent pas devenir membres de l'Union, les écrivains qui furent les organisateurs des actions révisionnistes et antisocialistes...*" enzovoort.

Jean Starobinski vraagt zich in *Regards sur l'image*⁽⁵⁾ af hoe het mogelijk is dat Kafka's naam en werk - vrijwel het enige wat van een hele familie de nazi-kampen overleefde (de drie zussen van Kafka stierven in concentratiekampen) - gedurende lange tijd voor het dogmatische marxisme onaanvaardbaar waren. Alsof die fictie, doortrokken van humor⁽⁶⁾ maar waarin ook zoveel angst doorklinkt, een gevaar kon vormen voor een politiek regime... Wat voor een bijzondere macht schuilt er dan toch in fictie als de naam Kafka gelijk is aan gevaar?

Kafka-exegeten hebben al jarenlang volijverig zo'n soort vragen proberen te beantwoorden maar de misverstanden zijn er alleen maar groter op geworden. Zelfs voor

Einstein was Kafka onverteerbaar. Bij het teruggeven van een uitgeleend boek van Kafka aan Thomas Mann zou hij de opmerking gemaakt hebben: "Ik kon het niet lezen vanwege zijn perversiteit. De menselijke geest is niet gecompliceerd genoeg." (7) Het boek is "nur [...] zum Geschriebenen- nicht zum Gelesenen" waarschuwde Kafka toen hij Max Brod het manuscript van *Das Schloß* bezorgde. Alles wat hij schreef noemde hij 'Gekritzel', niets meer dan hoogmoed, dat na zijn dood vernietigd moest worden. Kafka, een van de belangrijkste en invloedrijkste prozaschrijvers uit de wereldliteratuur, vroeg zijn uitgever: "Ik zou u altijd veel dankbaarder zijn voor het terugsturen van mijn manuscripten dan voor de publicatie ervan." Had het aan Kafka gelegen dan had de Franz-Kafka-Konferenz in Liblice nooit plaatsgevonden. De lente in Praag was er hoe dan ook gekomen want het is de lente die de zwaluwen maakt en niet omgekeerd.

Ik bleef wat verweesd achter na het lezen van die fameuze brochure want als bibliothecaris zoek je natuurlijk toch een beetje troost in boeken, in een socialistische bibliotheek ook een beetje hoop. "Hungriger, greif nach dem Buch: es ist eine Waffe...", schreef Bertolt Brecht. Kafka legt ons precies uit hoe dat wapen eruitziet: "Wenn das Buch, das wir lesen, uns nicht mit einem Faustschlag auf den Schädel weckt, wozu lesen wir dann das Buch? [...] ein Buch muß die Axt sein für das gefrorene Meer in uns."

(1) Congrès de l'Union des écrivains tchèques 1972: rapport du Président de l'Union des écrivains tchèques Jan Kozák et la contribution à la discussion de Jiří Toufar, Prague: Svoboda, [1972].

(2) M. KUNDERA, *De kunst van de roman*, Amsterdam: Ambo/Anthos, 2002.

(3) H. UYTTERSROT, Fr. Kafka, de 'Aber-man'. In: *Kafka Katern*, 10(2002)2-3, p. 33.

(4) Zie N. BOKHOVE, Kafka en kafaesk: tegenstelling of overeenkomst? In: *Kafka Katern*, 10(2002) 2-3, p. 42-46.

(5) J. STAROBINSKI, Regards sur l'image. In: *Le siècle de Kafka*, 1984, p. 28-47.

(6) Kafka's humor werd lange tijd niet onderkend. Kafka zelf kon hartelijk lachen bij het voorlezen uit eigen werk.

(7) Nieuws en mededelingen. In: *Kafka Katern*, 6(1998)3, p. 82.